

कोसौ कालस्तमाह मासेति मासाद्युपलक्षितस्तार्किकाभिमतद्रव्यविशेषः कालस्तस्य वेदमेवाधिष्ठानं मायाशबलं ब्रह्मेत्यर्थः अहः संहैः रात्रिः संहैश्च ऋतुभिः संवृतं न वैतान्यहानि भवन्ति न वै प्राणाः न वसुवर्गा लोकाः न वस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु प्रतिनिष्ठतोयं प्रतिनिष्ठं तिष्ठति ह वै एतान् त्रयो रूपं यतीत्यर्थः वादिकफलवता कर्मकाण्डेन गृहितमित्यर्थः उक्तं च भगवता यामिमां पृष्वितां वाचमित्यादिना एवमपि ऋतुद्वारं ऋतवो वसं ताद्याः ब्राह्मणोऽग्निमादधीत वसंते वसंते ज्योतिषाय जेतोति वसंतादिकालविहिताधानज्योतिष्टोमादिकं कर्मैव द्वारं प्राप्ति साधनं यस्य तदनुद्वारं वायुः सूत्रात्मा वायुर्वागैतमतः सूत्रेणायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि सदृब्धानि ति श्रुतिप्रसिद्धः मुखमिव प्रथमप्राप्यं यस्य तद्वायुमुखं वर्षमिव मिति पाठे वर्षतीति वर्षो धर्ममेवाख्यं ध्यानं तदेव मुख्यस्य निर्विषयध्यानैकगम्यं कालमाहुरिति प्रसिद्धेन विशेषेण क्रियया संबंधः तं मा मायुरमृतमित्युपास्वेति श्रुतेरायुर्ब्रह्मतत्पतिपादको वेद उपनिषत्तद्विदः ॥ ४६ ॥ आहुरिति इदं सर्वं कालाख्यं ब्रह्मेत्याहुः इदं सर्वं यदयमात्मा ब्रह्मेवेदं सर्वं मिति आगमबलेन तत्ब्रह्म चित्यं ध्येय मितिकेचिज्जैमिन्यादय आहुर्मनीषया बुध्यै व न तु शास्त्रबलेन अस्ति इदं सर्वं ब्रह्म न तु प्रत्यगभिन्नत्वेन तदुपास्यं किंतु वस्तुतत्त्वेन तत्तथाज्ञेयमित्यर्थः तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यद्विदमुपासत इति श्रुत्याऽसकदुपास्यस्य ब्रह्म भावनिषेधात् ननु ज्ञेयत्वमपि ब्रह्मणो निषिद्धं यन्मनसानमनुत इत्यादि श्रुत्येत्यत आह अस्या इति अस्याश्चिन्तायाः पंचैव चिन्तयान् विषयान् अन्वयप्राणमयमनोमय विज्ञानमयानंदमयान् कोशान् पंच धाप्रत्येकं पं

मासमासाधवेदमानमहोरात्राभिसंवृतं ॥ ऋतुद्वारं वायुमुखमायुर्वेदविदो जनाः ॥ ४६ ॥ आहुः सर्वमिदं चित्यं जनाः केचिन्मनीषया ॥
अस्याः पंचैव चिन्तायाः पर्येष्यामि च पंचधा ॥ ४७ ॥ गंभीरं गहनं ब्रह्म महतो याणं वं यथा ॥ अनादिनिधनं चादुरक्षरं क्षरमेव च ॥ ४८ ॥

च प्रकरान् पक्षद्वयशिरोमध्यदेशपुच्छाख्यपंचावयवविशिष्टान् पर्येष्यामि श्रुतौ अवगच्छामि तथा हि श्रूयते सवा एष पुरुषो न्नरसमयः तस्येदमेव शिरः अयं दक्षिणः पक्षः अयमुत्तरः पक्षः अयमात्मा इदं पुच्छं प्रतिष्ठेति प्रतिपुरुषं शिर आदयः पंचावयवाः तदयमर्थः यत्तद्ज्ञेयं यच्चोपास्यं न तद्ब्रह्म अनात्मत्वात् आत्मा हि ब्रह्म कथं तर्हीदं सर्वं यदयमात्मेति बाधायां सामानाधिकरण्यमिदमिति ब्रूमः यद्रजतमभासाशुक्तिरिति वत् अपि चाद्दुर्दृढाः योयं स्थाणुः पुमानेषु पंधिया स्थाणुधोरिव ब्रह्मास्मीति धिया शेषाहं बुद्धिर्विनिवर्त्यत इति अशेषाहं बुद्धिः समष्ट्यहंकारः पूर्वोक्तरीत्या यथा स्फटिके लौहित्यपद्वारा गत्वेदं नीलत्वा न ध्यस्यन् उत्तरोत्तरं ह पबोधपूर्वपूर्वरूपमेव तात्विकमन्यते एवं शुद्धचैतन्येऽंशसूत्रविराजोध्यस्तास्तत्र देहपरिच्छेदाभिमाननिवृत्तौ विराडस्मीत्यध्यासो वशिष्यते तन्निवृत्तौ सूत्रात्मास्मीति तस्यापि निवृत्तौ ईशोस्मीति तस्यापि निवृत्तौ वाङ्मनसातीतं किंचित्सन्मात्रं सुषुप्ति सदृशं शिष्यते इति ॥ ४७ ॥ तेन तदाह गंभीरमिति गंभीरं तर्कागम्यं गहनं शास्त्रतो धिगतमपि दुष्प्रवेशं ब्रह्म त्रिविधपरिच्छेदशून्यं महत्तो याणं वं पारावारशून्याणं वतुल्यं सलिल एको द्रष्टाऽद्वैतो भवतीति श्रुत्या तादृशसलिलेनोपमितमेकरसमित्यर्थः क्षरं शुक्तिरिव रजतरूपेण स्वतो जन्मना शशून्यमपि जगद्गूढेण क्षरं अक्षरं जीवरूपेण निर्विशेषमेव वस्तु अविधया सर्वविशेषयुक्तं भवतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥